

Тамара Вронська, Надія Платонова (Київ)

**СЛУЖБА В НКВС ТА ІНШІ МАЛОВІДОМІ
СТОРІНКИ ЖИТТЯ П. ГУДЗЕНКА
(З АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ СПЕЦСЛУЖБ)**

Розлогий та ґрунтовний нарис про наукову й науково-організаційну діяльність П.П.Гудзенка в авторстві В.Даниленка та С.Юсова, вміщений у цьому збірнику, дозволяє скласти досить повне уявлення про життєвий шлях знаного українського вченого. Проте за цілком об'єктивних обставин за лаштунками історії залишилися окремі факти з його життя, пов'язані здебільшого з його службою в органах НКВС, після підпорядкування їм Центрального архівного управління УРСР, а також окремі епізоди біографії, які сам П.Гудзенко за цілком зрозумілих обставин не хотів оприлюднювати.

Архівні матеріали спецслужб наразі дозволяють уточнити деякі факти його життя, реконструювати перебіг подій під час служби в НКВС і певні рукотворні недомовки, а також «пролити світло» на маловідомі або й цілковито невідомі сюжети. Власноручно заповнені анкети, біографії, написані ним у різні роки свого перебування у лавах НКВС, інші документи містять чимало цікавих фактів, що сприяють наближенню до розуміння трагічності певних періодів його життя.

Потрапивши у квітні 1939 р.¹ до складу Наркомату внутрішніх справ УРСР, у підпорядкуванні якого опинилася вся архівна служба України, П.Гудзенко прирік себе на підвищену увагу цього відомства. Численні перевірки всіх родичів і найдрібніших перипетій його життя переслідували його не тільки протягом усього часу служби, але й пізніше.

Ще під час «цивільного життя» – на початку 1935 р. сталася подія, яка згодом неодноразово негативно позначалася на його долі. Саме тоді рішенням загальних зборів колективу Центрального і обласного архівних управлінь України він був звільнений з роботи, виключений з профспілки та виселений з гуртожитку «як син урядника і класово-ворожий елемент». Підставою для цього за документами, що зберігаються у його особовій справі, стала вечірка, що відбулася 6 лютого 1935 р. у гуртожитку архівного управління, де зібралися повечеряти разом молоді люди, серед яких був, начебто, і Пантелеймон Гудзенко та його брат Павло. У відвертій розмові аспірант одного з інститутів УІМЛ Вуйко Бобровський* негативно висловлювався стосовно політики радянської держави,

* Людини з таким ім'ям та прізвищем не вдалося знайти серед картотеки репресованих.

вихваляв життя у капіталістичних державах. Зміст розмов на вечірці дуже швидко став «надбанням» керівництва Центрального архівного управління і незабаром Пантелеймона Петровича, обвинуватили у підтримуванні «контрреволюційних» поглядів та «ворожих» політичних розмов під час «пятики»².

За версією П.Гудзенка, викладеною у листі до заступника міністра внутрішніх справ УРСР з кадрових питань полковника держбезпеки А.Чечкова* від 13 травня 1948 р., звільнення з роботи відбулося тому, що управляючий Центрального архівного управління (ЦАУ) УРСР А.Громницький** в очікуванні партійної чистки намагався позбавитися від співробітників, у яких «не все гаразд з походженням». Далі він сам описує свої нелегкі поневіряння і зусилля, спрямовані на пошук шляху до відновлення на роботі. Звернення до Харківського обкому профспілок залишилося без наслідків і лише після звернення до Голови РНК СРСР В.Молотова на початку 1936 р. П.Гудзенко був викликаний у Київ до уповноваженого Комісії Радянського Контролю і незабаром відновлений на роботі в Архівному управлінні, але вже на вищій посаді (замість наукового співробітника став ученим консультантом, а згодом завідуючим відділом)³.

Натомість документи спецслужб інтерпретують його поновлення на роботі дещо інакше. Начебто воно відбулося завдяки втручання «троцькістки» Г.Барвінок***, яка заступила на посаді управляючого А.Громницького і згодом була репресована⁴.

За яким сценарієм справді розгорталася подія зі звільненням П.Гудзенка з роботи та його поновленням сьогодні важко точно встановити. Не виключено, що новий керівник архівного відомства України вирішила повернути на роботу перспективну молоду людину, незважаючи ні на що. Утім версія ж «пятики з контрреволюційними розмовами», присутня серед усіх «компрометуючих» матеріалів. Трохи згодом П.Гудзенку пригадали те, що він, нібито, приховав обставини цієї «справи» (у редакції НКВС. – Авт.), вступаючи до лав ВКП(б)⁵. Він же упродовж своєї служби в НКВС змушений був спростовувати ці обвинувачення, даючи пояснення.

* А.Чечков працював на посаді заступника міністра з кадрових питань з 3 січня 1948 р. до 16 січня 1950 р.

** Постановою оргбюро ЦК КП(б)У від 11 жовтня управляючий Центрального архівного управління УРСР А.Громницький був звільнений з посади. Тоді ж було прийнято рішення переглянути особовий склад ЦАУ.

*** На жаль, долю Г.Барвінок, що заступила на посаді І.Громницького, з'ясувати не вдалось.

Варто підкреслити, що вступ до партії також не пройшов безхмарно для П.Гудзенка, оскільки простягнувся майже на три роки. Ще до зміни свого статусу цивільної людини на військову П.Гудзенко у 1938 р. був прийнятий партійною організацією архівного управління у «співчуваючі ВКП(б)», через рік – у кандидати. А потім на два роки (замість одного) зтягнувся його кандидатський стаж і лише у березні 1941 р. він став членом партії⁶.

Перша половина 1940 р. була справді не найлегшою в його житті. Саме тоді, вірогідно у зв'язку із вступом до партійних лав, а може і за інших обставин, активізувалися перевірки членів родини П.Гудзенка, пильно приглядалися і до його службової діяльності.

Так, у характеристиці секретаря партбюро архівного відділу НКВС УРСР м.Києва, написаній у червні 1940 р., читаємо: «... За час роботи тов. Гудзенко на посаді заступника начальника архівного відділу мали місце випадки ігнорування з його боку начальників відділень і наукових співробітників, деякі питання пов'язані з роботою по покращенню роботи архівів не узгоджувалися з ними ... Проте останнім часом це за Гудзенком вже не спостерігається»⁷.

Сьогодні важко достеменно з'ясувати, чи справді П.Гудзенко не дослуховувався до точки зору колег, чи це була несправедлива критика тих, хто голосував за його виключення з профспілки і звільнення з роботи ще у 1935 р., проте останнє речення характеристики свідчило про те, що хвиля незадоволення ним у надрах НКВС поступово почала слабшати і вже за дев'ять місяців потому – у березні 1941 р. він стає членом ВКП(б)⁸.

На відміну від партійної кар'єри, сходження по шаблях спеціальних звань НКВС відбувалося значно швидше, хоча П.Гудзенко не мав спеціального військового вишколу а лише пройшов допризовну військову підготовку протягом 1933–1934 рр. при штабі 23-ї стрілецької дивізії (позавійськової) під час навчання в аспірантурі (у власноручно заповненій П.Гудзенком анкеті, вірогідно помилково, вказано, що це відбулося під час навчання в інституті. – Авт.)⁹.

Варто звернути увагу на той факт, що від початку своєї служби в НКВС, обіймаючи посаду заступника начальника Архівного відділу П.Гудзенко не мав офіцерського звання і лише 22 січня 1942 р. наказом № 340 НКВС СРСР йому було присвоєно звання молодшого лейтенанта державної безпеки¹⁰. Минаючи звання лейтенанта, вже 25 серпня 1943 р. він став старшим лейтенантом державної безпеки, хоча серед його документів відсутнє представлення на ці звання.

За існуючим тоді порядком присвоєння військових звань лейтенанта, старшого лейтенанта і капітана необхідно було чекати 3 роки,

а майора відповідно – 4 роки. Щоправда, під час війни військовикам фронтових частин за «особливі заслуги» присвоювали чергові звання, ігноруючи встановлений порядок. Так само і в НКВС в окремих випадках за наявності особливих успіхів в оперативній роботі або особливих заслуг рішенням НКВС СРСР начальницькому складу могли присвоювати чергові звання раніше встановленого строку.

Втім, у випадку з П.Гудзенком діяли не згадані «виключення», а наказ НКВС СРСР № 120 від 16 лютого 1943 р., за яким (у відповідності до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 9 лютого 1943 р. про звання начальницького складу робітничо-селянської міліції) автоматично змінювалися звання: молодший лейтенант міліції на старшого лейтенанта міліції; лейтенант на капітана, старший лейтенант на майора і капітан та підполковника міліції.

28 вересня 1944 р. П.Гудзенко отримав звання капітана державної безпеки за згаданим Указом, хоча атестаційний лист оформлявся на майора. Чиясь рука олівцем викреслила це звання і написала зверху «капітан»¹¹. До звання майор він був представлений 5 червня 1945 р., а присвоєння відбулося 3 листопада 1945 р. І вже без приставки «державної безпеки»¹². Чому так сталося сьогодні важко встановити, проте відомо, що такі звання без приставки «міліції» або «державної безпеки» у той час давали, зазвичай, офіцерам конвойної служби НКВС, до якої П.Гудзенко не мав жодного відношення.

Діяльність П.Гудзенка під час війни досить ретельно виписана у згаданій статті В.Даниленка та С.Юсова. На додаток до неї можна лише уточнити час і місце перебування заступника начальника Архівного управління у складі оперативної групи: Харків (VII-X. 1941 р.), Ворошиград (X. 1941 р. – VII.1942 р.), Сталінград (VII.1942 р.), Енгельс (VIII. 1942 р. – XII. 1942 р.), Борисоглібськ (I.1943 р.), Мілове (I.1943 р.), Старобільськ, Куп'янськ, Чугуїв (I.1943 р. – 15.I.1943 р.), Харків (16.I.1943 р. – 11.III.1943 р.) Старобільськ (III – VIII. 1943 р.), Харків (VIII.1943 – XI.1943 р.), Київ (XI.1943 р.)¹³.

Наслідком роботи оперативної групи, очолюваної П.Гудзенком, окрім вже відомих праць, згаданих у цьому виданні, стало укладання 2-х томного довідника-списку, за яким було оголошено в союзний розшук і «викрито» велику кількість співробітників каральних і розвідувальних органів окупаційної влади¹⁴.

У кожній з характеристик керівництва НКВС УРСР на П.Гудзенка час перебування на фронті, діяльність по збиранню цінних архівних документів та матеріалів згадується виключно позитивно. Окремо виділяється його вагомий внесок у вивезенні до УРСР з Румунії (за завданням Л.Берії)

великих обсягів документів адміністративних органів губернаторства „Трансністрія”, завдяки яким вдалося «виявити і повернути Радянському Союзу значну кількість промислового обладнання, хліба та сировини», за що П.Гудзенко отримав подяку від начальника штабу Союзної Контрольної Комісії (СКК)* генерал-лейтенанта В.І.Виноградова¹⁵.

Відрядження тоді вже начальника вищої архівної установи України до Румунії тривало з 15 січня до 13 березня 1945 р.¹⁶ і було пов’язано з великими проблемами. Згадуючи про нього, П.Гудзенко серед іншого писав: «Щоб приховати свої злочини і відомості про пограбування радянського майна, документи (губернаторства «Трансністрія. – Авт.) були відправлені спочатку до Бухаресту, а потім у Карпатські гори, сховали їх спочатку в бліндажах і бомбосховищах – поблизу станції Валеар-Садулуй. Цікаво відзначити, що голова ліквідаційної комісії Губернаторства генерал Петреску заявив мені, що йому цілком невідомо, де знаходяться документи, довелося звертатися до рядових бійців. 23 лютого 1945 р. 10 вагонів документів були відправлені до Одеси»¹⁷.

Ця досить оперативна робота П.Гудзенка викликала обурення тодішнього голови румунського уряду генерала Радеску. 24 лютого 1945 р. він направив ноту СКК з вимогою негайно повернути до Бухаресту архів «Трансністрії», «який капітан Гудзенко відправив до Москви». Утім, занепокоєння Радеску і його нота залишились без реакції, оскільки вже в ніч проти 25 лютого 1945 р. очолюваний ним уряд був повалений, а сам він сховався у англійському посольстві¹⁸.

Проте відлуння заслуг П.Гудзенка перед Батьківщиною в роки війни у повоєнний період та пізніше не принесли йому належної шани. Навпаки. Людина, яка від першого й до останнього дня війни знаходилась не в глибокому тилу, а на фронті, брала участь в обороні Сталінграду, виконуючи важливі завдання радянського уряду, змушена була у принизливий спосіб доводити це майже через п’ять десятиріч – на початку 90-х років, про що йтиметься нижче.

Оминаючи увагою обставини життя та діяльності П.Гудзенка у 1946 р., варто детальніше зупинитися на історії його звільнення з керівної посади начальника Управління державними архівами МВС УРСР у 1948 р., оскільки вона виглядає досить заплутаною.

Для розуміння її варто повернутися до подій, що передували захисту кандидатської дисертації П.Гудзенком. Тоді (за місяць до захисту – Авт.) – 5 березня 1947 р. «для пред’явлення в Інститут історії Академії наук УРСР у

* «Союзні контрольні комісії» діяли в Італії, Фінляндії, Угорщині, Румунії та Болгарії, у країнах, з якими були укладені Московські угоди про перемир’я 1944–1945 рр.

зв'язку з захистом дисертації» за підписом заступника міністра внутрішніх справ УРСР Т.Кальненка йому дали цілком позитивну характеристику. У той же день з МВС УРСР був направлений запит до УМДБ Харківської області про проведення спецперевірки майбутнього кандидата наук¹⁹. Достеменних відомостей про аргументацію таких заходів дотепер віднайти не вдалося. Не виключено, що саме бажання П.Гудзенка отримати науковий ступінь неадекватно, а швидше – негативно, сприймалося його безпосереднім керівництвом, оскільки в органах внутрішніх справ (як і державної безпеки) радянської держави ніколи прихильно не ставилися до тих, хто намагався серйозно займатися науковою роботою, та ще й отримував відповідні ступені або звання.

На щастя для П.Гудзенка результати спецперевірки, завершеної 21 травня того ж року, «заблукали» у надрах МВС і чомусь надійшли до його вищого керівництва лише 6 листопада 1947 р. Весь цей проміжок часу його не турбували підвищеною «увагою».

У липні 1947 р. Головне управління МВС СРСР провело перевірку свого республіканського відомства і констатувало: «Архівне управління України взяло правильну лінію на виконання завдань, що впливають з рішень ЦК КП(б) і ЦК КП(б)У по ідеологічній роботі». Трохи пізніше – 24 листопада 1947 р. секретар партійної організації архівного управління МВС УРСР Отливанов у характеристиці на П.Гудзенко зробив резюме: «займаній посаді відповідає»²⁰. Такою ж позитивною була і службова атестація за підписом виконуючого обов'язки міністра внутрішніх справ України, комісара міліції 2-го рангу М.Дятлова у грудні 1947 р., де особливо підкреслювалися особисті позитивні риси керівника вищої архівної установи: «...дисциплінований, ввічливий, тактовний, серед співробітників користується авторитетом... Займаній посаді відповідає»²¹ «Останні слова різко дисонували з висновками спецперевірки які за дивним збігом обставин ще не дійшли до партійних бонз.

Наразі не можна не звернути увагу й на ту обставину, що згадана вище груднева (1947 р.) «службова атестація» зберігається у справі П.Гудзенка у трьох ідентичних примірниках. Два з них друкувалися з підписом міністра внутрішніх справ Т.Строкача, яких зрештою не торкнулося його перо²². Чому ці примірники були замінені третім – з підписом виконуючого обов'язки міністра М.Дятлова залишається «за кадром». Чи то Т.Строкач був у відпустці, чи хтось з функціонерів МВС УРСР просто не бажав підписувати цей документ у нього особисто.

Наступні події навколо П.Гудзенка стали розгортатися за вкрай негативним для нього сценарієм і в блискавичних темпах. Наявні документи дозволяють певною мірою зрозуміти їх мотивацію та логіку.

У квітні 1948 р., після попередніх позитивних характеристик раптом на ім'я міністра внутрішніх справ СРСР за підписом заступника міністра внутрішніх справ УРСР з кадрових питань А.Чечкова направляється представлення на звільнення П.Гудзенка від займаної посади у супроводі досить солідного «комплекту» компрометуючих його матеріалів²³.

Проте тоді МВС СРСР чомусь уникло рішучих дій і, вірогідно, зажадало більш серйозного обґрунтування цього кадрового рішення.

Знайти конкретну причину цього квітневого подання заступника міністра внутрішніх справ УРСР в документах особової справи П.Гудзенка віднайти не вдалося. Проте у додатку до неї є окремі матеріали, які проливають світло на це, щоправда, у редакції самого Пантелеймона Петровича.

Пригадуючи події того часу і вірогідно трохи помиляючись у часі, він пише, що цілеспрямовані заходи по його дискредитації і звільненню розпочалися на початку травня 1948 р. (а не у квітні, як впливає з документів спецслужб. Авт.) після виклику «на килим» до заступника міністра внутрішніх справ УРСР з кадрових питань А.Чечкова. Останній під час зустрічі з ним наголосив на необхідності скорочення штатів з охорони «різноманітних мало важливих об'єктів» і у зв'язку з цим вимагав вжити відповідних заходів у Центральному державному історичному архіві. На зауваження П.Гудзенка, що цього не можна робити ні у якому разі А.Чечков розлютився, наказав не сперечатися і робити так, як він вимагає. Прагнучи вплинути на ситуацію, П.Гудзенко пішов на прийом до заступника голови Ради Міністрів України М.Бажана, який безпосередньо займався питаннями культури, і повідомив йому про цю проблему. М.Бажан у його присутності по урядовому зв'язку негайно зв'язався з А.Чечковим і досить категорично висловився з цього приводу, наголосивши, що скорочення охорони безпідставне, оскільки кошти на це передбачені республіканським бюджетом²⁴.

Цілком реальним видається, що справді саме після цього стартувала, ініційована заступником міністра внутрішніх справ УРСР процедура звільнення П.Гудзенка з посади.

Вже незабаром А.Чечков вимагає від начальника Управління державними архівами МВС України подати детальні пояснення обставин його звільнення з роботи та виключення з профспілки у 1935 р., а також обставин життєдіяльності батька.

Пантелеймон Петрович вкотре повертається до подій дванадцятирічної давнини (1935 р.) і 13 травня 1948 р. у рапорті на ім'я полковника державної безпеки А.Чечкова у деталях описує причини свого звільнення та відновлення на роботі, про що вже йшлося вище.

Обвинувачення стосовно участі у «пяятиці», де велися «політичні» та «ворожі до лінії партії» розмови, категорично відкидає. Викладає й свою версію звільнення з посади та описує історію своїх взаємин з батьком.

Здавалося б, що всі розгорнуті пояснення П.Гудзенка могли б у МВС взяти, принаймні, до уваги. Проте знову і знову тривало накопичення (здебільшого шляхом дублювання старих документів) компрометуючого матеріалу. «Нове життя» отримали матеріали спецперевірки, ініційованої ще у березні 1947 р. під час підготовки до захисту дисертації. Вони знову стали «в нагоді».

Центральною постаттю цих матеріалів був батько фігуранта – Гудзенко Петро Карпович, на постаті якого варто зупинитися детальніше, оскільки він вже неодноразово згадувався у контексті основних «проблем» керівника архівної служби УРСР. Народився Петро Карпович у 1881 р. в багатодітній родині (19 дітей) у с. Дерків В-Писарівського району Сумської області, отримав трирічну освіту у приходській школі, працював писарем, рахівником і навіть бухгалтером. Від 1890 р. у зв'язку з захворюванням на туберкульоз переїхав до с.Кириківки Охтирського району Сумської області, де протягом 1911 – 1913 рр. працював урядником (П.Гудзенко наполягав, що це тривало всього 3-4 місяці). У 1930 р. був «розкуркулений», позбавлений виборчих прав, оскільки мав будинок, хлів і льох. У 1932 р. його господарство та майно було обкладено твердим завданням і за його невиконання було продано колгоспу „Вільна праця” Хирівського сільради. Правління колгоспу заселило в цей будинок громадянина Мандрику, а Петро Карпович виїхав з села і влаштувався працювати у Ново-Водолазькому радгоспі ім. Комінтерну. Під час гітлерівської окупації повернувся до с. Кириківки, відновив свої майнові права на дерев'яний будинок, обкладений цеглою, і хлів, що йому належали до 1930 р., та працював писарем сільської управи. 1943 р. у побоюванні репресій з боку радянської влади залишив село. Проте вже через два тижні повернувся знову. Радянські спецслужби не застосували жодних репресій до Петра Карповича, вірогідно тому, що він справді не чинив ніяких злочинів проти місцевого населення а просто працював на канцелярській посаді за своєю довоєнною професією*. Неврожайного та голодного 1946 р. батько розшукав

* Відповідно до спеціального наказу «Прокурора СРСР № 46сс «Про кваліфікацію злочинів осіб, які перейшли на службу до німецько-фашистських окупантів у районах тимчасово захоплених ворогом» від 15 травня 1942 р. не притягалися до кримінальної відповідальності «...робітників і дрібних службовців адміністративних закладів і осіб, що займалися своєю професією...», якщо внаслідок ретельного розслідування буде встановлено, що вони не сприяли гітлерівцям у здійсненні їх заходів тощо.

свого сина і той, попередньо узгодивши це з самим Т.Строкачем, дав йому притулок. Проте вже за рік – у жовтні 1947 р. непрості взаємини між сином й батьком (останній приховав свою роботу під час окупації у сільській управі. – Авт.) остаточно були перервані. Він знову виїхав до рідного села, де два роки прожив разом з своєю дочкою. Потім знову повернувся до Києва, одружився на жінці, що працювала двірником в історичному архіві і став працювати там сторожем²⁵.

Працюючи в НКВС і усвідомлюючи свою вразливість через походження батька, П.Гудзенко у анкетах та автобіографіях вказував, що постійно проживав разом з батьком лише до 1924 р. А після того, як поїхав вчитися зв'язків з ним не мав. Проте ретельне вивчення всіх обставин життя Петра Пантелеймоновича співробітниками НКВС показало, що він все ж «вводив в оману», оскільки бачив свого батька декілька разів: коли приїздив до села і на похоронах матері у 1935 р., де зібралися дві його сестри (Уляна Петрівна 1911 р. народження та Ганна Петрівна 1912 р. народження). Брат – Павло Петрович (1905 р. народження) був відсутній²⁶.

І, нарешті, третім серйозним закидом до нього стало обвинувачення у використанні службового становища під час підготовки до захисту кандидатської роботи: «а) його дружина І.Добровольська, що працювала в історичному архіві архівно-технічним працівником (з грудня 1946 по лютий 1947 р.), у робочий час друкувала його дисертацію; б) для палітурних робіт використав майстерню архіву» та ін.²⁷.

Не обмежившись згаданими «гріхами» П.Гудзенка, особи, що перевіряли його, стали цілеспрямовано шукати компромат на його другу дружину – І.Добровольську (перша – Моисеєнко Марія Єфиміїна), батько якої на своє нещастя мав двох повних тезок, репресованих у 1919 р. і 1921 р. Двоє останніх дуже уперто нав'язувалися їй у «батьки», що тягло відповідні негативні наслідки і для її чоловіка. На щастя для цієї родини згодом було встановлено (не без допомоги самого П.Гудзенка, який надавав відповідні документи, виявлені в сімейних та державних архівах), і записано у матеріалах спецперевірки: «Компрометуючі матеріали до батька дружини П.П.Гудзенка Добровольського Івана Марковича* не стосуються. Він справді помер у 1919 р. і нічого спільного зі згаданими однофамільцями не має»²⁸.

* Батько дружини П.Гудзенка – Добровольський І.М. вступив у партію в грудні 1917 р., у жовтні 1919 р. служив Військовим комісаром Туркестанського фронту. Дорогою до нового місця служби захворів на тиф і помер. Похований в Актюбінську.

Неважко помітити, що весна 1948 р. була не найкращим часом у житті П.П.Гудзенка. Відбулося вже перше представлення його кандидатури до МВС СРСР на звільнення. Паралельно з цим тривали безперервні перевірки. Він змушений був постійно виправдовуватися і щось доводити.

І вже 17 травня 1948 р. з'являється ще один досить розлогий та доленосний для нього документ: «Висновок про звільнення з посади начальника УДА МВС УРСР майора Гудзенка П.П.», завізований міністром внутрішніх справ Т.Строкачем. До нього додавалася спеціальна довідка начальника контррозвідки МВС УРСР, де були узагальнені компрометуючі матеріали.

«Висновок» не містив жодних зауважень по роботі за фахом. Більше того, коротко схарактеризувавши його послужний список, вказувалося: «Гудзенко П.П. за період роботи в органах МВС і на посаді начальника Архівного Управління МВС УРСР характеризується позитивно». І далі вже досить детально наводяться вже відомі компрометуючі матеріали та «на підставі викладеного» пропонується порушити клопотання перед ЦК КП(б)У і УК (управління кадрів. – Авт.) МВС СРСР про звільнення від займаної посади начальника Управління державними архівами МВС УРСР майора Гудзенка П.П.²⁹

Відлуння тих перевірок, цілеспрямовані заходи керівництва МВС до звільнення його з посади, вірогідно не були великою таємницею для П.Гудзенка. Розуміючи, що маховик потужного механізму, запущений НКВС, вже не зупиниться, він діє на випередження (а може йому порадили так вчинити. – Авт.) і ще до остаточного вердикту, за дивним збігом обставин саме того дня, коли з'явився «реабілітаційний» вердикт стосовно батька його дружини, – 7 червня 1948 р. він пише рапорт на ім'я міністра внутрішніх справ УРСР Т.Строкача з проханням звільнити його від займаної посади. У цьому документі автор, звичайно ж не посилається на ті колізії, що вирували навколо нього, не виправдовується, а зазначає: «Президія АН УРСР своєю постановою №811 від 19 березня 1948 р. зобов'язала мене захистити докторську дисертацію до 1 січня 1949 р. Займаючи посаду начальника Архівного управління МВС УРСР я не маю можливості вести науково-дослідну роботу, в зв'язку з чим прошу Вас звільнити мене від керівної роботи (начальника Управління) і перевести на роботу в Державний архів». На рапорті П.Гудзенка викарбувана резолюція: «матеріали подати до ЦК КП(б)У на звільнення (рапорт до справи). 10.6.1948 р.»³⁰.

В ЦК особливо не зволікали і постановою Оргбюро ЦК КП(б)У від 25 серпня 1948 р. (Протокол № 169/57) П.Гудзенка від займаної посади було звільнено. І вже за два тижні – 10 вересня 1948 р. з'являється,

затверджений Т.Строкачем висновок «Про звільнення з органів МВС начальника Управління державними архівами МВС УРСР майора Гудзенка П.П.» Дослівно продублювавши травневий «Висновок», змінили лише резюмуючу частину: на підставі звільнення «порушити клопотання перед Управлінням кадрів МВС СРСР про звільнення з органів МВС майора Гудзенка П.П. «у зв'язку з наявністю компрометуючих матеріалів»³¹. Останнє формулювання було зазначене і в інформації Т.Строкача до Москви на ім'я заступника міністра внутрішніх справ СРСР Обручникова від 11 вересня 1948 р.³²

Остаточна крапка в архівній та військовій кар'єрі П.Гудзенка була поставлена у жовтні 1948 р., коли 27 числа з'явився наказ МВС УРСР № 673, підготовлений на підставі відповідного наказу МВС СРСР № 1341 від 19 жовтня 1948 р. У наказі про звільнення МВС СРСР вказувалося, що П.Гудзенко звільнений «за ст.38 п. „в” наказу НКВС СРСР 1936 р. в запас збройних сил СРСР «з ув'язку з неможливістю подальшого використання»³³. Таке посилення виглядало не зовсім коректним, оскільки самому начальнику архівного управління (про що він писав згодом. – Авт.), був невідомий зміст ст.38 та її походження.

Згаданим наказ МВС УРСР декларував відправлення звільненого в «запас МВС СРСР». Проте, вже у грудні 1948 р. П.Гудзенко був взятий Молотовським райвійськкоматом м. Києва на загальновійськовий облік³⁴.

Наразі є привід і можливість розтлумачити ці окремі казуїстичні моменти. Передусім, важливо зауважити, що ст.38 є складовою не наказу, а постанови ЦВК і РНК СРСР «Про затвердження Положення «Про проходження служби начальницьким складом Головного управління державної безпеки НКВС СРСР» від 16 жовтня 1936 р., підписаної М.Калініним, В.Молотовим і І.Акуловим. Ця ж постанова лише оголошується у наказі наркома внутрішніх справ СРСР Г.Ягоди від 21 жовтня 1936 р. № 226.

У сьомому розділі згаданого наказу «Звільнення начальницького складу з дійсної служби ГУДБ НКВС», де перераховані всі підстави та причини звільнення, містить і ст. 38: «...В окремих випадках причинами звільнення можуть бути: а) вирок суду або рішення ОН (Особливої наради НКВС. – Авт.), арешт судовими органами, в) неможливість використання на роботі»³⁵.

Переконаємося, що формулювання з подання МВС УРСР до свого союзного керівництва «у зв'язку з наявністю компрометуючих матеріалів» вже не наводилося у наказі союзного відомства про звільнення П.Гудзенка. Чому прибрали це формулювання невідомо. Проте і сам

Пантелеймон Петрович пізніше наголошував, що він не знав причин свого звільнення.

Принагідно підкреслити, що лікувально-експертна комісія МВС УРСР 9 вересня 1948 р. після обстеження дійшла висновку: «Гудзенко П.П. практично здоровий і придатний до подальшого проходження служби»³⁶.

Перипетії зі звільненням з посади та служби в НКВС дозволяють небезпідставно припускати, що у надрах цього відомства підготовка та процедура цієї акції тривала досить довго і були люди, з одного боку, які дуже бажали його звільнення, як і ті, хто його підтримував, інакше це сталося б ще у травні-червні 1947 р., а не глибокою осінню 1948 р.

До речі, коли П.Гудзенко під час особистої зустрічі (точна дата невідома. – Авт.) доводив А.Чечкову непричетність батька своєї дружини до висунутих на його адресу обвинувачень, той повертаючи йому в руки неспростовні документальні докази, сказав: Ну що ж бувають помилки, але питання по Вас вже вирішене, є наказ Москви, здавайте справи»³⁷.

Проте історія зі звільненням П.Гудзенка з посади та з органів МВС не завершилася для нього у жовтні 1948 р. 29 серпня 1949 р. він пише листа на ім'я міністра внутрішніх справ УРСР Т.Строкача з проханням переглянути питання про звільнення з архівних органів МВС УРСР, що свідчить про те, що його особиста заява 7 червня 1948 р. на звільнення, де причиною цього кроку він вказав формальні обставини (необхідність написання у короткі терміни докторської дисертації. – Авт.) була написана або під тиском обставин і безкінечних перевірок його родини, або з інших причин.

Свого розгорнутого листа він починає словами: «У жовтні 1948 р. без оголошення причин я був звільнений з архівних органів УРСР, в яких я бездоганно пропрацював 18 років, з них 10 років в органах МВС. Мені особисто не висунули жодних обвинувачень – ні політичних, ні ділових, ні морально-побутового характеру, оскільки не було, немає, і стверджую, не буде для цього причин» Далі П.Гудзенко називає ті обвинувачення, що висувалися йому за компрометуючими матеріалами НКВС-МВС і робить гіркий, але близький до дійсності висновок: «...я відповів за батька»³⁸. Ретельно (по пунктах) відкидає кожне з висунутих йому обвинувачень і, звертаючись до Т.Строкача, запитує: «Чому не підійти до мене як до робітника з політичного та ділового боку, а не з біологічного, чому не врахувати як я поведив себе і що робив під час великих випробувань нашого народу – у Вітчизняну війну – весь час перебуваючи на фронті в оперативній групі МВС?...» І на сам кінець, перед проханням стосовно перегляду несправедливого, з його точки рішення, зауважує: «І мені, товаришу Міністре, прикро, що я жорстоко покараний по суті ні за що»³⁹.

Т.Строкач через 10 днів – 9 вересня 1949 р. наклав резолюцію на листі дописувача: «т. Булига і Данькевич. Особисто ще раз розібратися у всіх матеріалах по звільненню т. Гудзенка, якщо необхідно відрядити співробітників ВК (відділу кадрів) на місце проживання його батька для перевірки всіх обставин і дати найбільш об'єктивний висновок»⁴⁰.

І знову після резолюції Т.Строкача стартувала чергова – вже четверта спецперевірка у надрах МВС УРСР обставин життя П.Гудзенка та його родичів. Вона проводилась в основному за обставинами, пов'язаними з батьком фігуранта справи. Допитувались свідки – односельчани з с. Кириківки, які нічого особливого пригадати не могли, але підтверджували його роботу у сільській управі і виселення з його будинку нових мешканців – родини колгоспників Мандрик. Проте підкреслювали, що на прохання згаданих громадян не виселяти їх в зимню пору, батько П.Гудзенка не зробив цього, а дочекався весни, коли люди знайшли собі нове помешкання⁴¹. Так само вони свідчили, що він «залишив село» зразу після того як відступили німці, проте дуже швидко повернувся назад. Ці та інші обставини ретельно документувалися і лягали в особисту справу П.Гудзенка.

Перевірка тривала досить довго і 6 лютого 1950 р. на звернення П.Гудзенка стосовно рішення по його листу, була підготовлена відповідь: «рішення за матеріалами ще не прийняте»⁴². Проте незабаром, вірогідно отримавши відповідне «прискорення» від начальства, на ім'я П.Гудзенка була сформульована і 28 лютого 1950 р. відправлена на домашню адресу коротенька відповідь: «Ваша заява на ім'я Міністра внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенанта тов. Строкача у питанні відновлення Вас на роботі в органах МВС розглянута. У відновленні Вам відмовлено. Помічник начальника Відділу кадрів МВС УРСР»⁴³.

Так у лютневі дні 1950 р. для П.П.Гудзенка завершилася епопея, пов'язана з роботою в органах державної безпеки та внутрішніх справ. Не здобув він належних почесей, а з гіркотою на душі і з численними негативними «оргвисновками» змушений був доводити, що він не є «соціально-чужим» елементом, «сином куркуля», оскільки його батько не мав найманих робітників, а сам Пантелеймон Петрович ще дитиною ходив у наймитах в заможного сусіда.

Пізніше П.Гудзенко досить довго і успішно працював в Інституті історії АН України й здавалося б, що його життя вже на пенсії мусить бути стабільним і забезпеченим. Проте і на початку 1990-х років Пантелеймону Петровичу довелося зіткнутися з проблемами зовсім неочікуваними: його не визнавали учасником війни! Людина, яка з першого і до останнього дня війни була на фронті, сприяла збиранню і

вивезенню до СРСР безцінних документів з Румунії мусила доводити, що вона причетна до всього того.

Коріння цієї ганебної історії сягає якраз у ті роки, коли дійшла свого кінця довготривала епопея по звільненню П.Гудзенка з посади Начальника Звільняючи з роботи в МВС, відділ кадрів цього відомства не видав йому ані довідки про роботу, ані про завдання, виконані під час війни. Проте через два місяці потому його викликали у райвійськкомат, де видали військовий квиток, де у четвертому розділі «участь у Великій Вітчизняній війні» чітко було записано (мовою оригіналу): «не учасцював». Для того, щоб вже тоді виправити цей запис необхідно було знову звертатися до заступника міністра внутрішніх справ УРСР з кадрових питань А.Чечкова і конфронтувати з ним. За словами П.Гудзенка він не став цього робити тоді, оскільки вважав, що медалей «За участь у героїчній обороні Сталінграду» і «За участь у Великій Вітчизняній війні» (посвідчення на яку 15 жовтня 1945 р. підписав власноручно нарком НКВС УРСР В.Рясний) досить для того, щоб не сумніватися у фронтовому минулому власника цих нагород. Втім, вже на початку 90-х років посвідчення на нагороди не мали юридичної сили, яка б давала право рахувати їх власника учасником війни, оскільки основним документом був військовий квиток.

Тому 13 березня 1991 р. на маленькому листочку з учнівського зошиту Пантелеймон Петрович написав коротеньку заяву на ім'я Міністра внутрішніх справ Української РСР ...Василишина: «Додаючи до цього коротку довідку про участь у Великій Вітчизняній війні, прошу Вас дати вказівку Відділу кадрів видати мені документ, який би засвідчував те, що я учасник Великої Вітчизняної війни»⁴⁴.

Від тих березневих днів на довгих пів року затягнулася чергова принизлива для П.Гудзенка історія по з'ясуванню його участі у війні.

Спочатку в архівах України та Росії ніяк не могли знайти підтвердження того, що він дійсно брав участь в обороні Сталінграду у складі оперативної групи НКВС по виконанню спеціального урядового завдання (з липня 1942 р. до вересня 1942 р. у м. Сталінграді і з вересня 1942 р. до січень 1943 р. в районі дій Сталінградського і Донського фронтів), за що у відповідності до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 22 грудня 1942 р. мав право на отримання медалі «За оборону Сталінграду». Згодом був віднайдений документ про те, що відділ кадрів НКВС УРСР 21 червня 1945 р. НКВС УРСР видав довідку № 0559 капітану держбезпеки Гудзенко П.П. про те, що він справді брав участь в обороні Сталінграда у складі оперативної групи. На підтвердження участі

у війні слугували і копії згаданого вище листа румунського прем'єра Радеску про вивезення документів до Радянського Союзу та ін.

І нарешті спеціально створеною комісією МВС УРСР був підготовлений висновок (без дати. – Авт.) «Про визнання учасником Великої Вітчизняної війни і видачі відповідного посвідчення на право користування встановленими пільгами колишньому співробітнику МВС України Гудзенку Пантелеймону Петровичу», в якому чітко вказувалося, що він дійсно протягом війни знаходився у складі фронтової оперативної групи НКВС УРСР, нагороджений 7 медалями, у т.ч. «За оборону Сталінграду» і «За перемогу над фашистською Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» В останньому рядку цього важливого для П.Гудзенка документа нарешті були написані довгоочікувані і заслужені ним слова: «...комісія визнає Гудзенка Пантелеймона Петровича, 1907 р. народження учасником Великої Вітчизняної війни. Для підтвердження його права на пільги і переваги, видати посвідчення учасника війни»⁴⁵.

Заслуженими, але важко здобутими «пільгами та перевагами», Пантелеймон Петрович зміг користуватися лише три останні роки життя. Про ці поневіряння мало хто знав у колективі Інституту історії України, оскільки, зазвичай, бачили перед собою привітну, усміхнену, завжди спокійну і врівноважену людину. Ніхто не здогадувався, який нелегкий шлях він пройшов, доводячи свою непричетність до багатьох «гріхів», що йому приписувало відомство НКВС-МВС.

Служба в НКВС не стала джерелом нових можливостей, натхнення, переваг, чи пільг для Пантелеймона Петровича. Це відомство, включивши його до своїх «обіймів» ще у 1939 р., зрештою, зіпсувало йому кращу частину життя. Так у радянські часи було не лише з ним.

Здавалося б, що стрімке сходження по кар'єрних щаблях архівної служби спочатку цивільної людини, а згодом вже у лавах НКВС, позитивні професійні здобутки справді дозволяли П.Гудзенку сподіватися на стабільність у роботі. Проте не так сталося, як бажалося. Вже працюючи в Академії наук України, раз по раз заповнюючи анкети, він повертався у нелегкі тридцяті й сорокові роки і напевно з сумом згадував про них, оскільки той довгий шлейф проблем супроводжував його все життя.

¹ Державний архів МВС України (далі ДА МВС України). – Ф.40. – Оп.1. – Спр.1290. – Ч.1. – Арк. 21,31.

² Там само. – Ч.2. – Арк.41-42.

³ Там само. – Ч.1. – Арк.52-53.

⁴ Там само. – Ч.1. – Арк.38.

⁵ Там само. Арк.25,59; Ч.2. – Арк.41.

-
- ⁶ Там само. – Арк. 16.
⁷ Там само. – Арк.14.
⁸ Там само.
⁹ Там само. – Арк.20 зв., 31.
¹⁰ Там само. – Ч.1. – Арк.12.
¹¹ Там само. – Ч.1. – Арк.21, 23..
¹² Там само. – Ф.45. – Оп.1. – Спр.150. – Арк.14; Ф.40. – Оп.1. – Спр.1290. – Ч.1. – Арк.66.
¹³ Там само. – Арк.31 зв.
¹⁴ Там само.. – Арк.23.
¹⁵ Там само. – Ч.1. – Арк.17.
¹⁶ Там само. – Арк.30 зв.
¹⁷ Там само. – Ч.2. – б/н.
¹⁸ Там само. – б/н.
¹⁹ Там само.. – Ч.1 Арк.19.
²⁰ Там само.– Арк.23.
²¹ Там само. – Арк.13, 24.
²² Там само. – Арк.48-49.
²³ Там само. – Ч.1. – Арк. 62.
²⁴ Там само. – Ч.2. – б/н.
²⁵ Там само. – Ч.1. – Арк.26, 72; Ч.2. – Арк.41-44.
²⁶ Там само. – Ч.1. – Арк.26.
²⁷ Там само. – Ч.2. – Арк.41.
²⁸ Там само. – Ч.1. – Арк.81; Ч.2. – Арк.75.
²⁹ Там само. – Ч.1. – Арк.59.
³⁰ Там само. – Арк. б/н.
³¹ Там само. – Арк.57.
³² Там само. – Арк.61.
³³ Там само. – Ч.1. – Арк.63.
³⁴ Там само. – Арк.64.
³⁵ Там само. – Ф.45. – Оп.1. – Спр.6. – Арк. 26; Ф.46. – Оп.1. – Спр.211. – Арк.12.
³⁶ Там само. – Ф.40. – Оп.1. – Спр.1290. – Ч.1. – Арк.63.
³⁷ Там само. – Ч.2. – Арк. б/н..
³⁸ Там само. – Ч.1. – Арк. б/н.
³⁹ Там само. – Ч.2. – Арк.82-83 .
⁴⁰ Там само. – Арк.107.
⁴¹ Там само. – Арк.87, 90.
⁴² Там само. – Арк. 112.
⁴³ Там само. – Арк.114.
⁴⁴ Там само. – Ч.2. – Арк. б/н.
⁴⁵ Там само. – Ч.2. – Арк. б/н.